

БІБЛІОТЕЧНА ЖИТОМИРЩИНА

Галина Козаченко,

головної бібліотекар

Житомирської обласної універсальної
наукової бібліотеки ім. Олега Ольжича

Ще на початку запровадження реформи децентралізації та утворення територіальних громад (ТГ) у 2016 р. мережа публічних бібліотек Житомирської області нараховувала 816 установ. Щороку їхня кількість невинно зменшується. Органи місцевого самоврядування (ОМС) новоутворених ТГ у багатьох районах області свідомо чи не свідомо призводять до руйнації бібліотечних закладів, що, у свою чергу, порушує Державні мінімальні соціальні нормативи забезпечення населення публічними бібліотеками (постанова Кабінету Міністрів України від 06.02.2019 р. № 72). Як український негативний досвід можна навести приклади ліквідації районних бібліотек у Бердичівському та Коростенському районах. Такі рішення були одноосібно прийняті головами районних адміністрацій усупереч законам України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про культуру» та «Про бібліотеки і бібліотечну справу». Не набагато кращий стан справ і в інших районах. Слід наголосити також на тому, що ані науково-методичний відділ Житомирської ОУНБ ім. Олега Ольжича, ані Департамент культури, молоді та спорту Житомирської ОДА не отримували жодних копій рішень від ОМС щодо закриття публічних бібліотек.

У деяких громадах йдуть іншим шляхом: офіційно бібліотеки не закривають, але роками не працюють з незрозумілих причин. Значний відсоток від кількості бібліотек, які не працюють, не мають документального підтвердження про закриття, але фактично не діють. Відповідно їхні фонди не передані жодній іншій бібліотеці і не списані, отже, ці показники не ввійшли у загальну кількість фондів бібліотек області, що також вплинуло на показник забезпеченості документами.

У деяких ТГ вирішили застосувати власне ноу-хау: всю мережу бібліотек громади (або якусь частину з них) передати до профільного відділу на правах структурних підрозділів, не маючи для цього жодних законних підстав і порушуючи водночас низку нормативно-законодавчих документів, зокрема закони «Про культуру» та «Про бібліотеки і бібліотечну справу».

Розгляньмо іншу ситуацію. Мова про повну відсутність комунікації з досить значною кількістю громад. Незважаючи на численні листи, надіслані до профільних відділів / секторів низки ТГ, ми не отримали жодної відповіді. Навіть більше – звіти публічних бібліотек до Електронної системи моніторингу базової мережі публічних бібліотек (ЕСМаР) не надіслали. За 2020 звітний рік науково-методичний відділ Житомирської ОУНБ ім. Олега Ольжича не от-

римав електронні звіти в ЕСМаР від бібліотек ТГ Житомирського, Новоград-Волинського та Бердичівського районів, а саме: Березівської ТГ (5 сільських бібліотек), Високівської (2), Вільшанської (6), Курненської (1), Мартинівської (3), Олівської (5), Потіївської (5), Старосілецької (9), Харитонівської (2), Чижівської (5) та Швайківської (5).

Ще раз наголосуємо, що комунікація з цими громадами в науково-методичному відділі Житомирської ОУНБ ім. Олега Ольжича відсутня, інформації щодо статусу бібліотек (діюча / недіюча) в нас немає, представники профільних відділів цих громад на контакт з нами не йдуть, на наші звернення не реагують.

Отже, масно констатувати, що формування бібліотечної мережі в ТГ Житомирської області відбувається абсолютно хаотично, без належного зв'язування, аналізу наявної ситуації, без урахування потреб жителів громад і з порушенням чинного законодавства.

Наразі, аналізуючи стан діяльності публічних бібліотечних закладів Житомирської області за 2020 р., ми могли оперувати даними лише 637 бібліотек. Не маючи актуальних відомостей про стан 48 місцевих бібліотек, ми на нижньому етапі вважатимемо їх такими, що не діють, а отже, констатуємо, що за 4 роки мережа бібліотек Житомирської області зменшилася на 179 установ. Найбільше скорочення відбулося в Овруцькому (27 бібліотек), Черняхівському (18), Пулинському (17), Коростенському та Новоград-Волинському (по 14), Ружинському та Чуднівському (по 11), Житомирському (10), Баранівському та Романівському (по 9), Радомишльському (8) районах тощо.

Така суттєва трансформація мережі призвела до зменшення основних показників діяльності бібліотек області порівняно з даними 2016 р. Крім того, карантинні обмеження через COVID-19 теж внесли свої корективи – як у діяльність бібліотечних установ, так і в пов'язані з нею статистичні дані (див. рис.).

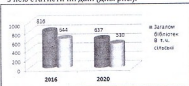

Рис. Динаміка скорочення мережі публічних бібліотек Житомирської області

Що стосується матеріально-технічної бази, то зміни у бібліотеках області на краще практично немає: капітального ремонту наразі потребують 40 установ (6,3%), поточного – 454 (71,3%). У 2016 р. відповідно 57 бібліотек (6,8%) та 510 (62,5%), а зменшення показників відбулось за рахунок закритих / ліквідованих бібліотек. Без опалення залишаються 267 бібліотек, а в 13-ти немає навіть освітлення. Про які дієві зміни в діяльності бібліотечних установ можна говорити, якщо в них відсутні прийнятні умови для працівників, не кажучи вже про відвідувачів?

Найбільша кількість неопалюваних бібліотек у Ружинському (25), Любарському (23), Бердичівському (20), Коростенському (17), Брусилівському (16), Чуднівському (15), Черняхівському (14), Баранівському та Новоград-Волинському (по 13), Овруцькому (12), Андрушівському та Народицькому (по 11) районах. Освітлення немає в п'яти бібліотеках Коростенського, двох – Малинського, по одній – у Брусилівському, Житомирському, Коростишівському, Новоград-Волинському, Чуднівському районах та у м. Житомирі.

З року в рік, констатуємо одні й ті самі факти в одних і тих самих (за невеликим винятком) районах / містах Житомирщини, робимо висновок, що заєднаність бібліотек (та й не тільки) – це системний підхід ОМС з метою руйнації та знищення мережі закладів культури. Ще можна зрозуміти закриття, наприклад, бібліотек у неперспективних населених пунктах та переведення фінансів, що звільнилися, на покращення діяльності інших бібліотечних закладів. Але такий підхід, імовірно, виняток із правил.

Проте є обнадійливі тенденції: загальна кількість технічних засобів поступово зростає. У 216 бібліотеках області нараховується 720 комп'ютерів, що на 61 бібліотеку та 144 комп'ютери більше, ніж у 2016 р. Доступ до інтернету мають 165 (2016 р. – 104) бібліотек, 125 (проти 79 у 2016-му) надають Wi-Fi-доступ.

На кінець 2020 р. загальний фонд публічних бібліотек Житомирської області нараховував 7 367,0 тис. пр., що, порівняно з 2016 р., менше на 1 562,7 тис. пр.; у сільських бібліотеках показник зменшення становив 1 143,6 тис. пр. Тобто, як бачимо, найбільша частка втрати книжкового фонду припадає саме на сільські бібліотеки. Звичайно, ми беремо до уваги щорічну діяльність бібліотек з оптимізації власних фондів, зокрема списання застарілої та зношеної літератури. Проте така робота в бібліотеках області завжди мала системний характер та виважений підхід і жодним чином не

могла призвести до втрати більш як 1,5 млн пр. видань.

Як свідчать дані в наведеній нижче таблиці 1, вибуття (списання) видань із бібліотечного фонду книгозбірень області становить лише 23,1% від загальної кількості втрат. У сільських бібліотеках ця частина є ще меншою – майже 4%. Значне зменшення книжкового фонду спостерігається в бібліотеках Овруцького (на 213,3 тис. пр.), Черняхівського (на 119,8 тис.), Чуднівського (на 106,9 тис.), Коростенського (на 90,2 тис.), Баранівського (на 81,8 тис.), Малинського (на 81,2 тис.), Коростишівського (на 79,2 тис.), Пулинського (на 78,5 тис.) районах та у м. Житомирі (на 109,6 тис. пр.).

Таблиця 1

Загальний бібліотечний фонд: надходження та вибуття (тис. пр.)

Рік	Надходження				Вибуття / списання	
	Загалом	У т. ч. за державною і місцевими програмами	У сільських бібліотеках	У т. ч. за державною і місцевими програмами	Загалом	У т. ч. в сільських бібліотеках
2016	185,7	46,6	102,8	20,5	469,6	383,1
2020	101,6	31,6	56,7	9,3	361,2	156,1

Загалом упродовж 2020 р. до бібліотек області надійшло на 84,1 тис. пр. документів менше, ніж у 2016-му. Збільшилася кількість надходжень до фондів бібліотек Бердичівського району (за рахунок передавання фонду ЦРБ до сільських бібліотек ТГ), незначне збільшення надходжень документів спостерігаємо у Житомирському, Любарському, Малинському, Новоград-Волинському, Радомишльському, Ружинському, Хорошівському, Черняхівському районах, у містах Малині та Новограді-Волинському. Скорочення надходжень до фондів відбувається й в обласних бібліотеках, проте найгірша ситуація саме в сільських. Порівняно з 2016 р. кількість надходжень до сільських бібліотек зменшилася вдвічі, винятком є сільські установи Ємільчаківського, Житомирського, Любарського, Новоград-Волинського, Ружинського, Хорошівського та Черняхівського районів. Проте й у них ці показники є несуттєвими, за винятком Новоград-Волинського району.

Протягом уже досить тривалого часу відбувається стабільне (і значне!) зменшення кількості надходжень видань до бібліотек. Особливо болісним це питання є для сільських установ, для яких державна Програма поповнення бібліотечних фондів, яку реалізує Український інститут книги, була єдиним джерелом нових видань. Та що вже говорити про бібліотеки невеликих сільських ТГ, якщо проблему з фінансуванням на комплектування фондів гостро відчувають навіть обласні бібліотеки (див. табл. 2 на с. 9).

Таблиця 2

Кошти із загального фонду на комплексування
(у тис. грн)

Рік	Загалом	У т. ч. на періодичні видання	У т. ч. для сільських бібліотек	У т. ч. на періодичні видання
2016	685,1	419,7	222,4	171,3
2020	741,8	314,0	464,8	118,0

На перший погляд, ніби все гаразд: спостерігається збільшення фінансування, особливо істотно це виглядає для сільських бібліотек. Але якщо розглядати все в динаміці, то картина не така вже й райдушна (див. табл. 1), адже за попередні 4 роки ціни на книжкову продукцію виросли приблизно на 30–35%. Якщо провести нескладні розрахунки, то можна визначити, що на поповнення бібліотечних фондів виділяється приблизно 1% від загального фінансування (нагадуємо, що йдеться про кошти загального фонду). У 2020 р. цей показник знизився до рекордно мінімуму – 0,7%.

Якщо раніше бібліотеки могли сподіватися хоча б на Програму поповнення фондів публічних бібліотек, то зараз ці сподівання марні. Протягом останніх двох років усі спроби Українського інституту книги «модернізувати» зазначену програму призвели до того, що кількість видань скоротилася більше ніж удвічі: на 530 сільських бібліотек припадає гроши більше 9 тис. пр. документів. А якщо врахувати, що учасниками згаданої програми в нашій області стали публічні бібліотеки лише 5 сільських громад, то стає зрозумілим, що жителі «забутих» ТГ позбавлені права на якісне бібліотечне обслуговування, гарантоване державою і прописане в Законі України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» та Державному стандарті надання безоплатних послуг клубними та бібліотечними закладами культури державної та комунальної форм власності, затвердженому наказом Міністерства культури України від 13.10.2013 № 983.

Проте, якщо бути об'єктивними і послідовними, мусимо зауважити, що неготовність / небажання ОМС упорядковувати мережу бібліотечних закладів у своїх громадах і створювати комунальні заклади «Публічна бібліотека з філіями...», а також бездіяльність та байдужість до цього питання самих бібліотечних працівників теж спрацьовують не на користь як бібліотек, так і їхніх реальних та потенційних користувачів. Забезпеченість користувачів документами становить 20 пр. на 1 особу, найбільший показник традиційно в Лугинському (40,7), Коростенському (34), Радомишльському (33,9), Новоград-Волинському (28,2), Пулинському (27,9), Ружинському (25,3), Чуднівському (25), Малинському (24,2) районах, м. Бердичеві (24,4), а також у Житомирській ОУНБ ім. Олега Ольжича (37,1). Показник обертаності фонду публіч-

них бібліотек області зменшився від 1,0 у 2016 р. до 0,7 у 2020-му, що безпосередньо пов'язано саме з карантинними обмеженнями в умовах пандемії COVID-19. Найнижчий показник обертаності – у Коростенському, Лугинському, Радомишльському, Ружинському, Чуднівському районах, м. Бердичеві та ОУНБ ім. Олега Ольжича – 0,4. Найбільший – у Житомирській обласній бібліотеці для юнацтва (ОБЮ) – 3,0, Житомирській обласній бібліотеці для дітей (ОБД) – 2,9, у публічних книгозбірнях м. Житомира – 2,7. Відповідно знизився й показник читаності – з 18,3 до 14,9. Лише ОБД зріс за збільшення цього показника – від 15,4 (2016) до 24,3 (2020).

Загальна кількість обслужених користувачів бібліотек області у 2020 р. становила 368,3 тис. осіб, що на 124,1 тис. менше, ніж у 2016-му. У сільських бібліотеках цей показник скоротився на 66,3 тис. – з 229 тис. у 2016 р. до 162,7 тис. у 2020-му. Лише книгозбірні Брусилівського району, м. Житомира та ОБЮ відвідували про незначне збільшення кількості відвідувачів.

Істотне зменшення цього показника сталося насамперед через карантинні обмеження, пов'язані з COVID-19. Іншими об'єктивними причинами можна назвати скорочення кількості населення області (за чотири роки майже на 50 тис. осіб) та закриття бібліотек (нагадаємо, мережа публічних бібліотек області за вказаний період скоротилася на 179 установ).

Щопри скороченні чисельності користувачів, показник кількості відвідувань збільшився на 432,9 тис. (3 729,8 тис. у 2016-му та 4 162,7 тис. у 2020 р.). До речі, збільшення відвідувань певних бібліотек ми спостерігаємо протягом останніх шести років. Це дуже красномовна тенденція, яка свідчить про те, що бібліотеки активізують власну діяльність у різних напрямках та стають більш цікавими і привабливими для жителів громад.

На жаль, похвалитися таким збільшенням можуть лише бібліотеки Брусилівського, Коростишівського, Народицького районів, м. Бердичева, а також Житомирська ОУНБ ім. Олега Ольжича та ОБД. Заборона або суворе обмеження фізичного відвідування користувачами бібліотек змусили бібліотечних фахівців шукати інші шляхи та можливості для надання послуг, насамперед активізувати діяльність своїх інформаційних представництв в інтернеті: кількість віртуальних відвідувань зростає до 2 277,5 тис., що на 2 033,3 тис. більше, ніж у 2016 р. Також слід ураховувати й той факт, що бібліотеки навчилися правильно працювати з інструментами статистичного обліку на власних інтернет-майданчиках, що говорить про зростання якості професійних навчочко бібліотечних працівників.

Кількість відвідувань соціокультурних заходів, що проводять бібліотеки, у 2020 р. через ка-

рантинні обмеження об'єктивно зменшилась (як і кількість самих заходів: 18 588 у 2016 р. та 13 642 у 2020-му) і становила 323,5 тис. осіб, що на 191,1 тис. менше, ніж у 2016 р. У сільських бібліотеках зменшення становить 160,2 тис., з 308,4 тис. до 148,2 тис. Зростання кількості відвідувань соціокультурних заходів спостерігаємо лише в міських бібліотеках Житомира та Новограда-Волинського, а також у двох обласних бібліотеках – для дітей та для юнацтва.

Значно зменшилась документовидача користувачам – на 3 520,6 тис. пр., у сільських бібліотеках цей показник – 1 663,9 тис. пр.

Акцентуючи увагу лише на загальних статистичних даних (кількість відвідувань – загальна, вебресурсів та соціокультурних заходів; документовидача; кількість соціокультурних заходів тощо), складається не дуже оптимістична картина діяльності бібліотек в сенсі надання основних бібліотечних послуг. Особливо враховуючи карантинний 2020 р. Але варто поглянути на ті самі дані під іншим кутом, враховуючи різні показники, то реалії стають іншими.

В ЕСМАР серед великої кількості показників є один, який, на нашу думку, є надзвичайно важливим. Йдеться про показник «Кількість годин, фактично відпрацьованих бібліотекою протягом року» (маємо за нього дякувати фахівцям науково-методичного відділу НБУ ім. Ярослава Мудрого), який говорить про те, скільки часу бібліотека була відчинена для користувачів і надавала послуги. Не треба плутати цей показник із показником фонду робочого часу бібліотечних фахівців – ці дані табелюються відділом кадрів або бухгалтерією.

Аналізуючи статистичні дані з урахуванням часу, коли бібліотеки надавали послуги користувачам, отримуємо не тільки кількісний, але й якісний аналіз діяльності бібліотечних установ. Наочню хочемо це показати на прикладі Житомирської ОУНБ ім. Олега Ольжича, порівнюючи дані 2016-го та 2020 р. (див. табл. 3).

На перший погляд, якщо оперувати загальними даними, маємо значне зниження основних показників діяльності цієї бібліотеки, що

начебто підтверджує усталено-стереотипну думку про падіння інтересу до бібліотек. Проте, якщо оперувати максимально можливою кількістю статистичних показників, виявляється, що ситуація прямо протилежна! Цей висновок підтверджують також дані про кількість соціокультурних заходів (як у межах, так і поза межами установи) та їх відвідуваність (див. табл. 4).

На відміну від повноцінної роботи у 2016 р. минулого року наша бібліотека надавала послуги (не враховуючи діяльність в Інтернеті) трохи більше як 4,5 місяці. І навіть у незвичних і важких умовах пандемії продовжувала нарощувати темпи власної діяльності, а інтерес до бібліотеки та її послуг у жителів громади зростає. Пропонуємо скористатися нашим прикладом і зробити подібні розрахунки для власних бібліотек.

З року в рік методисти науково-методичного відділу Житомирської ОУНБ ім. Олега Ольжича наголошують, що в ЕСМАР немає «випадкових і непотрібних» показників (так, ми чули і

таке), що всі показники у кожному розділі, мають чітку структуру і логічне обґрунтування. Відхід від поверхового підходу як до надання, так і до викори-

стання статистичних даних та методичне застосування їх глибинного аналізу – гарний та надійний інструмент

для адвокаційної діяльності кожної бібліотеки. Що стосується кадрового забезпечення бібліотек висококваліфікованими спеціалістами, то проблем не меншає. Навпаки, ситуація шорок погіршується. На початок 2021 р. загальна кількість бібліотечних фахівців становила 1 048 осіб, 536 з яких є працівниками сільських установ. Вищу і базову фахову освіту мають 57,3% та 43,3% відповідно. У 2016 р. показники були дещо кращими: 62% та 46,5% відповідно. Найбільш суттєве зменшення кількості працівників з фаховою (вищою та базовою) освітою відбулося в Брусилівському, Житомирському, Коростенському, Новоград-Волинському, Опричківському, Пулинському, Черняхівському районах, містах Бердичеві та Житомирі, а також в ОБД.

Відвідування та документовидача в Житомирській ОУНБ ім. Олега Ольжича

Роки	К-сть годин, фактично відпрацьованих бібліотекою протягом року	К-сть фактично відпрацьованих днів	Загальна к-сть відвідувань (без звернень до вебресурсів), тис.	Середня к-сть відвідувань (без звернень до вебресурсів), тис.	Загальна документовидача, тис.	Середня документовидача, тис.
2016	2 629	328	142,5	0,4	628,9	1,9
2020	1 157	145	93,5	0,6	377,8	2,6

Соціокультурні заходи: кількість та відвідуваність

Роки	К-сть годин, фактично відпрацьованих бібліотекою протягом року	К-сть фактично відпрацьованих днів	Загальна к-сть соціокультурних заходів	Загальна к-сть відвідувань заходів (тис.)	Середня к-сть відвідувань заходів (тис.)
2016	2 629	328	919	36,2	0,04
2020	1 157	145	715	15,7	0,02

Зниження кількості фахівців, які працюють неповний робочий день, відбулося насамперед за рахунок закриття/непрацюючих бібліотек. Найбільший відсоток працівників, які працюють в умовах неповної зайнятості, – у Новоград-Волинському (90,9%), Малинському (80,4%), Коростенському (75,6%), Олевському (74%), Любарському (71,8%), Бердичівському, Лугинському, Романівському (по 66,7%), Ружинському (65,7%), Брусилівському (64,5%), Черняхівському (63,3%) та Чуднівському (60,0%) районах.

Ми вже аналізували деякі фінансові дані, пов'язані передусім з комплектуванням бібліотечних фондів за рахунок коштів загального фонду. Наразі пропонуємо до вашої уваги інформацію про надходження та використання коштів на розвиток бібліотек області.

Впродовж 2020 р. загальна сума надходжень становила 103 914,8 тис. грн, що на 34 411,0 тис. більше, ніж у 2016-му. Кошти в т. ч. надходили від надання платних послуг, благодійних та спонсорських внесків, а також з інших джерел відповідно: 237,8 тис., 1 568,4 тис. та 1 599,7 тис. грн. Якщо надходження з інших джерел, порівняно з 2016 р., зменшилися на 2 603,0 тис. грн, то надходження від платних послуг і благодійно-спонсорських внесків, навпаки, збільшилися відповідно на 54,1 тис. і 491,0 тис. грн.

Вартість обслуговування одного користувача, порівняно з попередніми роками, збільшилася вдвічі й нині становить загалом по області 282,5 грн.

Вартість обслуговування зареєстрованого користувача (за ЄРК) у 2020 р. становила 335,6 грн, що вдвічі більше, ніж у 2016-му. Найбільша вартість обслуговування зареєстрованого користувача – у м. Бердичеві (669,8 грн), ОБД (626,2 грн); м. Новоград-Волинському (487,5 грн), ЖОУНБ ім. Олега Ольжича (388,1 грн), м. Коростені (384,4 грн), м. Житомирі (373,3 грн), Радомишльському районі (350,0 грн), ОБЮ (349,0 грн), Андрушівському (347,3 грн), Чуднівському (338,8 грн), Коростенському (327,3 грн), Ружинському (325,5 грн), Коростишівському (319,0 грн) районах.

«Без підтримки місцевої влади зробити революцію в бібліотечній галузі буде дуже складно. У цьому контексті важливим завданням новостворених громад є модернізація і розвиток бібліотек як загальнодоступних, інформаційних, освітніх і культурних центрів, зокрема, утримання їх приміщень у належному стані, реконструкція та поточні ремонтні, забезпечення новою літературою». З цим висновком С. Сом, керівниця Фондації Дарини Жолдак, та О. Бруй, президентка ВГО Українська бібліотечна асоціація, важко не погодитися, тим більше, що вищезазначений аналіз статистичних даних дуже добре це ілюструє. А ще хотілося б додати, що важливим фактором і джерелом розвитку діяльності будь-якої бібліотеки є працівники з їхнім рівнем кваліфікації, освіти, досвіду і майстерності. Без цих двох складових бібліотеки й надалі лишатимуться вільними від відвідувачів книгозбірниками, а не справжніми культурно-освітніми центрами.